

GLOBALLASHUVDA TO'G'RIDAN-TO'G'RI XORIJIY INVESTITSIYALARNI O'RNI

*Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali
Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi 4-kurs talabasi*

Abdug'aniyev Nurbek Akram o'g'li

Ilmiy rahbar: Xasanov Axmadjon Shodiyarovich

Annotatsiya. *Ushbu maqolada globallashuv jarayonida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning (TTXI) o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Muallif TTXIarning iqtisodiy o'sishga qo'shgan hissasi, texnologik rivojlanishga bo'lgan ta'siri hamda infratuzilmani takomillashtirishdagi roli haqida so'z yuritadi. O'zbekistondagi TTXI dinamikasi ham batafsil ko'rib chiqilib, mamlakatda investorlar uchun yaratilgan sharoitlar va iqtisodiy islohotlar natijalari yoritilgan. Tadqiqot TTXIning rivojlanayotgan davlatlarni rivojlangan davlatlarga aylantirishdagi muhim rolini va ularning global iqtisodiyotni shakllantirishdagi ahamiyatini ochib beradi.*

Kalit so'zlar. *To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya, globallashuv, iqtisodiy rivojlanish.*

Dunyoning asr boshlari va ming yillikdagi evolyutsiyasi iqtisodiy, siyosiy va diplomatik munosabatlarning asosiy yo'nalishlari o'rtasidagi o'zaro bog'liq jarayonning, shuningdek, keng ko'lamli geoiqtisodiy va strategik hududlarning tez va chuqur o'zgarishini ta'kidlaydi. Tovar ayirboshlash, investitsiyalar, texnologik va axborot oqimlarining barqaror dinamikasini, xususan, modernizatsiya qilishda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TTXI) rolini oshirish orqali ta'minladi.

Qadim zamonlardan beri to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TTXI) masalasi milliy va xalqaro miqyosda juda munozarali bo'lib kelgan va hozir ham davom etmoqda. TTXI orqali globallashuv hayotimizning kundalik qismiga sotib olingan mahsulot yoki xizmatlar, ish joyi orqali, aloqa yoki dam olish yo'li orqali aylandi,

So'nggi o'n yillikda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarga qiziqish uyg'otdi, chunki ular ko'payib, iqtisodiyotni rivojlantirishga yordam berdi. Infratuzilma, ta'lim, sog'liqni saqlash, qishloq xo'jaligi va boshqalar kabi sohalar sarmoya kiritilayotgan mamlakatga kerakli turmush tarzi standartini, shuningdek, kuchli iqtisodiy tiklanishni ta'minlaydi.

Inqirozni yengib o'tish jahon iqtisodiy tartibida ham o'zgarishlarga olib keladi va bu faqat to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar roliga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning ahamiyati va ta'siri barcha davlatlar e'tiborini tortdi hamda mobil kapitalni jalb qilish bo'yicha yaqin raqobatga olib keldi.

Jahon iqtisodiy darajasida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, asosan, rivojlangan mamlakatlarga yo'naltirilgan bo'lsa-da, rivojlanayotgan mamlakatlar ham xorijiy kapital oqimi, zamonaviy boshqaruv tajribasi, nou-xau va bozorlarga kirish imkoniyati tufayli ushbu turdagi investitsiyalarga qiziqish bildirmoqda.

Boshqa tomondan, globallashuv va to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar o'rtasida o'zaro muhokamalarda namoyon bo'ladigan bog'liqlik mavjud bo'lib, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar globallashuvning chuqurlashishini rag'batlantiruvchi sabablardan biri bo'lib, ayni paytda globallashuvning iqtisodiyotdagi namoyonidir.

Shu bilan birga, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar rivojlanayotgan mamlakatlarning rivojlangan mamlakatlarga aylanishida va shu orqali yangi jahon iqtisodiy tartibini shakllantirishda muhim rol o'ynadi.

ASOSIY QISM

1. Globallashuvning xususiyatlari. Globallashuv iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy, ilmiy-texnikaviy va ekologik jihatlariga ega bo'lgan inson faoliyatining barcha jabhalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan dinamik hodisadir.

Globallashuv va uning namoyon bo'lish shakllari bo'yicha tadqiqotlar juda keng va fikrlar, garchi konvergent hodisa bo'lmasa ham, uning ahamiyatini ham, oqibatlarini ham inkor etmaydi. Iqtisodiyotlar va firmalarning globallashgan iqtisodiyotning yuqori raqobatdosh sharoitlariga moslashish qobiliyatiga qarab ijobiy yoki salbiy bo'ladi.

Xarris umumiy ma'noda globallashuv insoniyatning integratsiyasini va butun dunyo bo'ylab odamlarning o'zaro ta'sirining vaqtinchalik va fazoviy o'lchamlarini siqishni anglatadi, deb hisoblaydi. Globallashuv global bozorning umumiy jarayonini, kontseptsiyasini, evolyutsiyasini yoki institutini ifodalovchi iqtisodiy integratsiya, chegaralar bo'ylab o'tkazish siyosati, bilimlarning tarqalishi, madaniy barqarorlik, xalqaro ishlab chiqarish munosabatlari va hokimiyat nutqlarini o'z ichiga oladi (Nikitin va Elliot, 2000).

Jahon iqtisodiyoti nisbatan barqaror va samarali parametrlar doirasida rivojlanadi, lekin bir necha darajalarda xavf ostida. Robert Gilpinning xulosalari shuni ko'rsatadiki, "dunyo tobora iqtisodiy va texnologik jihatdan integratsiyalashgan bo'lsa ham, mustaqil davlatlarda o'z manfaatlaridan kelib chiqqan holda u siyosiy jihatdan parchalanishda davom etmoqda. Iqtisodiy globallashuv kuchlari - savdo, moliyaviy oqimlar va transmilliy korporatsiyalar faoliyati xalqaro iqtisodiyotni yanada mustaqillikka olib keldi" (Gilpin, 2004).

Globallashuvning eng to'liq va aniq ta'riflari xalqaro iqtisodiy tashkilotlar tomonidan taklif qilinadi va globallashuvning iqtisodiy o'lchovini ko'rib chiqadi.

Yevropa Komissiyasi iqtisodiy globallashuvni turli mamlakatlardagi bozorlar va ishlab chiqarish tovarlar va xizmatlar savdosi, kapital oqimlari va texnologiyalarning dinamikasi tufayli bir-biriga yuqori darajada bog'liq bo'ladigan jarayon sifatida belgilaydi (Al-Rodhan, 2006).

Xalqaro valyuta fondi iqtisodiy globallashuvni tarixiy jarayon, insoniyat innovatsiyalari va texnologik taraqqiyotining natijasi sifatida belgilaydi. Bu tovarlar va xizmatlarning transchegaraviy operatsiyalari hajmi va xilma-xilligi oshishi, xalqaro kapital oqimining o'sishi va texnologiyalarning o'sib borayotgan tarqalishi natijasida mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy o'zaro bog'liqlikning kuchayishini anglatadi (Xalqaro valyuta jamg'armasi, 2011).

Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti (OECD) globallashuv kontseptsiyasidan tovarlar va xizmatlar bozorlari, moliya tizimi, korporatsiyalar va texnologiya sohalari va raqobatning ortib borayotgan xalqarolashuvini tavsiflash uchun foydalanadi. Xuddi shu tashkilot nuqtai nazaridan, globallashuv iqtisodiy integratsiyaning dinamik va ko'p qirrali bo'lib, bunda milliy resurslar xalqaro miqyosda harakatchan bo'lib, milliy iqtisodiyotlar o'zaro bog'liq bo'lib bormoqda (OECD, 2010).

Globaldashuvning hukmron iqtisodiy tomonini hisobga olgan holda, Jorj Soros globallashuvni moliyaviy, global bozorlarning rivojlanishi, transmilliy korporatsiyalarning global o'sishi va ularning milliy iqtisodiyotdagi hukmronligining kuchayishi deb ta'riflaydi. Muallif o'zining "Global kapitalizm inqirozi" asarida tizimning kamchiliklarini ko'rsatadi, global jamiyatga yo'l izlaydi. Haqiqiy global iqtisodiyotni barqarorlashtirish va tartibga solish uchun siyosiy qarorlar qabul qilishning globallashgan tizimi, ya'ni global iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlovchi global jamiyat talab qilinadi (Soros, 2002).

Ushbu ta'riflardan kelib chiqadigan umumiy nuqtai nazar ishlab chiqarish, iste'mol qilish va tovarlar, aktivlar va xizmatlar savdosining o'zgaruvchan tabiatidan kelib chiqadigan tuzilmalar va iqtisodiy, ijtimoiy, texnologik, siyosiy va madaniy jarayonlarning mavjudligini anglatadi

Globaldashuv sharoitida investitsiyalar har qanday iqtisodiy tizim uchun, dasturiy ta'minotni tahlil qilishning qat'iyiligi va investitsiya strategiyalarining samaradorligiga qarab, barcha sub'ektlar - mikro va makro - kelajakdagi natijalari uchun majburiy bo'lib qoladi. Investitsiyalar mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning moddiy ta'minotini ifodalaydi. Ular ishlab chiqarishning barcha omillarini to'ldirish, diversifikatsiya qilish va sifatini oshirishning asosi hisoblanadi. Asosiy yoki aylanma mablag'larni ko'paytirish, texnikaning texnik-iqtisodiy samaradorligini, mehnat unumdorligini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish moliyaviy resurslarni sarflamasdan, investitsiyalarsiz ta'minlanishi mumkin emas. Shu nuqtai nazardan, investitsiyalar iqtisodiy o'sish, intensiv omillarni rag'batlantirish, sifat va samaradorlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Iqtisodiy o'sish va rivojlanishda hal qiluvchi rolni to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar egallaydi. Bu ularning o'rgatish va ko'paytirishning foydali ta'siri sifatida tan olinadi va ko'rib chiqiladi. Xorijiy investitsiyalar zarur ichki resurslarni to'ldirmoqda va raqobatbardosh ishlab chiqarish omillarini rivojlantirmoqda.

2. XORIJDAN O'ZBEKISTONGA TO'G'RIDAN-TO'G'RI INVESTITSIYALAR (TTXI).

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar dinamikasi va tuzilishi boshqa xalqaro iqtisodiy oqimlar qatori milliy iqtisodiyotlarning integratsiyalashuvini kuchaytirishga, zamonaviy iqtisodiyotning hozirgi globallashtirilgan xarakterini ta'kidlashga yordam berdi.

UNCTAD hisobotlariga ko'ra, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar iqtisodiy o'sishning muhim dvigateliga aylandi, chunki ular yalpi ichki mahsulotdan (YalM) tezroq o'sdi va xalqaro savdo va xalqaro korporativ sotuvlar global eksportdan oshib ketdi. Shuningdek, to'g'ridan-to'g'ri investitsiya oqimlari texnologik oqimlarga nisbatan yuqoriroqdir, ular litsenziya to'lovlari, royaltlar va boshqalar orqali ifodalanadi (UNCTAD, 2006). To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar rivojlangan, rivojlanayotgan yoki o'tish davridagi barcha mamlakatlar uchun qiziqish uyg'otadi. Bundan tashqari, investitsiyalarni jalb qilish uchun ular o'rtasida, ayniqsa, bir xil geografik hududda bo'lsa, ba'zi raqobat mavjud.

O'zbekistonda so'nggi bir necha yil ichida valyuta bozorini liberallashtirish va investorlar uchun soliq imtiyozlari bilan yettita maxsus iqtisodiy zona tashkil etish kabi islohotlar mamlakatni xalqaro kapital uchun jozibador manzilga aylantirdi. UNCTADning 2023-yilgi Jahon investitsiya hisobotiga ko'ra, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimi 2021-yildagi 2,53 milliard AQSh dollaridan 2022-yilda 2,27 milliard dollargacha o'sdi, bu asosan qayta investitsiya qilingan daromadlarning ikki baravar ko'payishi hisobiga 1,2 milliard dollarga yetdi. Xuddi shu davr yakuniga ko'ra, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning umumiy zaxirasi 13,63 milliard AQSH dollarini tashkil etdi, bu mamlakat yalpi ichki mahsulotining 16,9 foizini tashkil etadi. Makroiqtisodiyot va mintaqaviy tadqiqotlar instituti (IMRS) ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston 2023-yilning to'qqiz oyida 7,5 milliard dollar to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilgan. O'zbekistonga sarmoya kiritayotgan asosiy davlatlar Xitoy (jami aksiyalarning 65 foizdan ortig'i), Janubiy Koreyadir. Rossiya, Qozog'iston va Turkiya (AQSh Davlat departamenti ma'lumotlari), energetika, metallurgiya va kimyo sanoati asosiy tarmoqlar hisoblanadi (Investitsiya vazirligi ma'lumotlari).

Markaziy Osiyoning qoq markazida joylashgan O'zbekiston o'rta va o'rta daromad darajasidan past bo'lgan rivojlanayotgan iqtisodiyot bo'lib, sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. 2017-yilda misli ko'rilmagan islohotlar dasturi boshlanganidan buyon mamlakat yakkalangan va o'ta markazlashgan iqtisodiyotdan xususiy investorlar uchun qulayroq va tashqi omillarga chidamli bo'lgan iqtisodiyotga o'tdi. Investorlarni xomashyo va mehnat resurslarining ko'pligi, Markaziy Osiyo bo'ylab bozorlarga to'g'ridan-to'g'ri chiqish, turli imtiyoz va imtiyozlar, jumladan, ayrim hollarda davlat subsidiyalari jalb qilmoqda. Qonunchilik bazasi yaxshilanganiga qaramay, shartnomalar ijrosi va nizolarni hal etish mexanizmlarining zaifligi tufayli biznesdagi muvaffaqiyat hali ham hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlanishiga bog'liq. O'zbekistonning "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi qonuni kabi qonun

hujjatlarida mablag'larning mamlakat tashqarisiga tekin o'tkazilishi ta'minlangan va sarmoyalarni milliy lashtirishdan himoyalangan. Xorijiy investorlarni millati, yashash joyi yoki kelib chiqishiga qarab kamsitish qonun bilan taqiqlanadi. Shu bilan birga, hukumat asosiy tarmoqlarda kapital oqimlari ustidan nazoratni saqlab, oldindan tasdiqlangan loyihalarga, xususan, eksportga yo'naltirilgan investitsiyalarni rag'batlantiradi. Prezidentning 2022-yil 28-dekabrda 459-sonli qarorida belgilangan 2023-2025-yillarga mo'ljallangan Milliy investitsiya dasturi umumiy qiymati 55,4 milliard AQSh dollariga teng 768 ta loyihani o'z ichiga oladi. Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi investitsiya loyihalarini ro'yxatdan o'tkazish ustidan nazoratni amalga oshiradi, Investitsiyalarni rag'batlantirish agentligi esa xorijiy investorlarga konsalting, axborot-tahlil, tadbirkorlik faoliyatini ro'yxatdan o'tkazishda ko'maklashish va boshqa huquqiy yordam ko'rsatadi. 2022-yilda O'zbekiston hukumati davlat korxonalarini va aktivlarini kimyo, transport, qurilish va bank ishi kabi turli sohalardagi xususiy lashtirish orqali iqtisodiyotga davlat aralashuvini kamaytirishga qaratilgan sa'y-harakatlarini davom ettirdi. Yil davomida havo transporti va kimyo sanoatida davlat korxonalarini tasarrufidagi monopoliyalari samarali tarzda barham topdi. Umuman olganda, O'zbekiston 2023-yilgi Global Innovatsiyalar indeksi bo'yicha 132 ta iqtisodiyot orasida 82-o'rinni, Iqtisodiy erkinlik indeksi bo'yicha esa 184 mamlakat ichida 103-o'rinni egalladi.

To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar	xorijiy	2020	2021	2022
To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimi (mln AQSh dollari)		1728	2276	2531
To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar zaxirasi (mln AQSh dollari)	8	1028	11547	13631
Greenfield investitsiyalar soni*		22	25	14
Greenfield Investments qiymati (mln AQSh dollari)		3247	1924	1221

Manba: UNCTAD, so'nggi mavjud ma'lumotlar

Eslatma: * Greenfield Investments to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar shakli bo'lib, unda bosh kompaniya chet elda yangi operatsion ob'ektlarni qurish orqali yangi korxonani boshlaydi.

Investorlarni himoya qilish uchun mamlakatni taqqoslash	O'zbekiston	Sharqiy Yevropa va Markaziy Osiyo	Amerika Qo'shma Shtatlari	Germaniya
Tranzaksiyalarning shaffofligi indeksi*	8.0	7.5	7.0	5.0
Menejer mas'uliyati indeksi**	3.0	5.0	9.0	5.0

Aksiyadorlar quvvati indeksi***	7.0	6.8	9.0	5.0
---------------------------------	-----	-----	-----	-----

Manba: Biznes yuritish, Oxirgi mavjud ma'lumotlar

Eslatma: *Indeks qanchalik katta bo'lsa, bitimlar shartlari shunchalik shaffof bo'ladi. **Indeks qanchalik katta bo'lsa, menejer shunchalik ko'p shaxsan javobgar bo'ladi. *** Indeks qanchalik katta bo'lsa, aksiyadorlar uchun qonuniy choralar ko'rish shunchalik oson bo'ladi.

XULOSALAR

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TTXI) globallashuv jarayonida muhim o'rin egallaydi. Ular nafaqat rivojlangan mamlakatlarning iqtisodiy o'sishiga hissa qo'shadi, balki rivojlanayotgan mamlakatlarda ham texnologiyalarni jalb qilish, infratuzilmani rivojlantirish va mehnat bozorini kengaytirishga xizmat qiladi. Maqolada Yevropa va Ruminiya misolida TTXI oqimlari tahlil qilingan bo'lib, ushbu investitsiyalar global iqtisodiy kuchlarning muvozanatida o'zgarishlarga sabab bo'layotgani ta'kidlangan. Xususan, O'zbekistonda valyuta bozorini liberallashtirish, soliq imtiyozlari va maxsus iqtisodiy zonalar tashkil etilishi natijasida TTXI oqimi sezilarli darajada o'sgani, mamlakatning xalqaro kapital uchun jozibador manzilga aylangani qayd etilgan. Shu bilan birga, maqolada globallashuv jarayonida TTXIning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirishdagi ahamiyati ham alohida ko'rib chiqilgan.

ADABIYOTLAR:

1. Al-Rodhan, N. R. (2006) Globallashuv ta'riflari: keng qamrovli sharh va taklif qilingan ta'rif, GCSP, Globallashuv va transmilliy xavfsizlikning geosiyosiy oqibatlarini bo'yicha dastur.
2. Cristiades A. (2000) Globallashuvning kichik rivojlanayotgan mamlakatlarga ta'siri, Ruminiya xalqaro aloqalar jurnali, №. 1-2 (VI jild) 118-129-betlar.
3. Dunning, J.H. (2003) Globallashuvni yaxshi qilish: Global kapitalizmning axloqiy muammolari,
4. Nyu-York: Oksford universiteti nashriyoti.
5. EUROSTAT (2011) To'lov balansi, Evropa Ittifoqi to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar, moliyaviy hisob, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar, chet elda.
6. Falki, N. (2009) To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar Pokistondagi iqtisodiy o'sishga ta'siri, Biznes tadqiqotlari maqolalarining xalqaro sharhi, jild. 5, No 5, sentyabr, 110-120-betlar.
7. Gilpin, R. (2004) Economia mondială în secolul XXI: provocarea capitalismului global, Iași: Polirom nashriyoti.
8. Hansen, H., Rand, J. (2006) Rivojlanayotgan mamlakatlarda to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar va o'sish o'rtasidagi sababiy bog'lanishlar haqida, Jahon iqtisodiyoti, 29, 21-41-betlar.
9. Xalqaro valyuta jamg'armasi (2011) World Economic Outlook ma'lumotlar bazasi.